

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑ

Ἡ πολυφωνία τῆς φιλοσοφίας

1. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἔντονη ἐσωτερική διάθεση γιά μάθηση, γιά γνώση, γιά ἔρευνα. Ἡ ὄρεξη αὐτή τοῦ εἰδέναι¹ δέν μένει στό ἐπίπεδο ἀπλῆς καί σκόρπιας περιέργειας. ἀλλά γίνεται σοβαρή καί συστηματική ἐνασχόληση: ἐξωτερικεύεται καί ἀποκρυσταλλώνεται σέ διάφορες μορφές, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν τρόπους, εἶδη πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι βασικός τρόπος ζωῆς τοῦ πνεύματος.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία βρίσκεται στή ρίζα ὅλων τῶν ἄλλων μορφῶν πνευματικῆς δημιουργίας, τίς ὁποῖες διαποτίζει καί ζωογονεῖ. Εἶναι βέβαια θησαυρισμένη στό πολιτιστικό παρελθόν: διατυπωμένη ὑπό τήν μορφή διαφόρων φιλοσοφημάτων ἔχει τήν ἱστορία της. Ἀποτελεῖ ὁμως ὡς φιλοσοφεῖν θεμελιώδη κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὁ ἄνθρωπος, μόνος ἀπό ὅλα τά ὄντα, ἐρωτᾷ διαρκῶς καί θέτει ἔτσι ὑπό ἀμφισβήτηση καί αὐτή τήν ἴδια τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, δηλ. τά φιλοσοφικά της συστήματα. Ἡ ἀμείλικτη κριτική —καί ὄχι σπάνια ἡ ἀναίρεση ἐκείνου πού κατακτήθηκε— πρέπει νά ἐννοηθεῖ ὡς διαλεκτική πάλη, ἀνάμεσα στό ἐκάστοτε φιλοσοφικό παρελθόν καί στόν σύγχρονο στοχασμό, ὕψιστα γόνιμη. Γιατί μέ τήν ἐμφάνιση νέων θεωριῶν ἀνοίγονται εὐρύτεροι κάποτε ὀρίζοντες ἀναζητήσεων· ἀφήνεται ἀνεξάρτητος ὁ λογισμός καί ἐλεύθερος στόν ἐπίμοχθο ἀγώνα του νά προσεγγίσει τήν ἀλήθεια· δέν ἐπιβάλλεται ἕνας ὠρισμένος τρόπος σκέψεως, πρᾶγμα πού θά ὡδηγοῦσε σέ ἕνα εἶδος φρικτῆς πνευματικῆς τυραννίας.

Ἐδῶ ἄλλοτε στηρίζει τήν αἰώνια νεότητά της καί τήν ἀγέραστη ὠραιότητα ἡ φιλοσοφία.

Ἡ φιλοσοφία σήμερα

3. Ἡ φιλοσοφία σήμερα εἶναι ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, γιατί φιλοσοφῶν ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐλεύθερος. Οὐσία ἄλλωστε τοῦ φιλοσοφεῖν εἶναι ἡ ἐλευθερία καί ἐχθρός του ὁ ἐξαναγκασμός ἢ ἡ σκοπιμότητα. Τοῦτο βέβαια δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ νά εὑρεῖ ὁποιαδήποτε «τεχνική» ἐφαρμογή ἢ νά ἔχει ἄλλη

«πρακτική» χρησιμότητα στη ζωή, αλλά σημαίνει ότι δεν υπάρχει δι' αυτά: ζει χωρίς να σύρεται πίσω από τό ἄρμα προϋποθέσεων και δεσμεύσεων. Γιατί ὁ φιλόσοφος εἶναι ἐραστής τῆς γνώσεως, «ἐπιθυμητής τῆς σοφίας» και «τῆς ἀληθείας φιλοθεάμων»².

Ὅμως ἡ ἀλήθεια δεν γίνεται να ἐρευνηθεῖ ὑπό ὄρους. Μία τυχόν ὑπό ὄρους ζήτηση τῆς ἀληθείας ὁδηγεῖ στη μή γνήσια φιλοσοφία και σε μία κίβδηλη ἀλήθεια και ἐλευθερία. Εἶναι ἀναλήθεια.

4. Ἴδου ἡ πρώτη και μέγιστη ἀποστολή τῆς φιλοσοφίας σήμερα: να ἀγωνισθεῖ, ὥστε να μή γίνει κίβδηλη ἡ ἐλευθερία και νόθος ἡ ἀλήθεια.

Ἡ φιλοσοφία, ὡς «φίλη και συγγενής τῆς ἀληθείας»,³ ἔχει ἕνα δεῦτερο —ἐξ ἴσου σημαντικό— ἔργο: να συλλάβει τίς πολλαπλές μορφές τῆς σύγχρονης πραγματικότητας και να ζητήσει τό βαθύτερο νόημά τους. Να γίνει δηλ. πάλι ἐρωτηματοθεσία και ἀπορητική στάση ἀπέναντι στον κόσμο και τήν ζωή.

Ἔτσι ὁ φιλόσοφος προφυλάσσει και προφυλάσσεται ἀπό κάθε γνωστική, ἐπιστημονική ἀλαζονεία.

Ἡ φιλοσοφία τώρα ἀνοίγει στον ἄνθρωπο τό δρόμο πού ὁδηγεῖ στην αὐτογνωσία. Αὐτό εἶναι ἀπό τά πιό μεγαλειώδη και πιό δύσκολα καθήκοντα τῆς φιλοσοφίας σήμερα.

5. Δεν πρόκειται μόνο για τήν αὐτογνωσία, τήν ἐλευθερία και τήν ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, ἀλλά ὡς μέλους μιᾶς μεγαλύτερης ἢ μικρότερης κοινωνικῆς ὁμάδας: ἀνοιχτῆς ἢ κλειστῆς, ἐθνικῆς ἢ ὑπερεθνικῆς.

Ἄν ἡ φιλοσοφία δεν θέλει να εὑρεθεῖ στη νεκρή γωνιά τῆς ἱστορίας, ὀφείλει να βαθύνει τόν προβληματισμό της για τόν ἄνθρωπο, τόν ἐνταγμένο μέσα σε εὐρύτερα κοινωνικά και κρατικά πλέγματα. Τά πλέγματα αὐτά ἀπειλοῦν να παραβιάσουν τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου και να ἀποτρέψουν τόν ἐξανθρωπισμό του. Εἶναι προδοσία για τό φιλοσοφικό στοχασμό σήμερα, ἂν δεν ἀγωνισθεῖ για τήν συνετή και δίκαιη ρύθμιση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, για τή βελτίωση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, για τήν οἰκοδόμηση μιᾶς νέας κοινωνικῆς ἠθικῆς.

Ὁ κρατικός βαρβαρισμός, ὁ ἀπάνθρωπος ὁμαδισμός, ἡ κρατική ὑπερεξουσία πού ἀπλώνει ὄλο και πιό βέβηλα τά χέρια της στα «ἔργα και τίς ἡμέρες» τοῦ ἰδιώτη συνιστοῦν συγκεκριμένη ἀπειλή ἐναντία στην ἀξιοπρέπεια και τήν ἐλευθερία τῶν ἀνθρώπων, ἂν δεν τήν ἔχουν ἤδη, σε μερικές περιπτώσεις τουλάχιστον, στραγγαλίσει. Ἡ φιλοσοφία δεν μπορεῖ —και δεν πρέπει— να ἀδιαφορήσει. Ἡ ἀδιαφορία της θά ἰσοδυναμοῦσε μέ φυγή ἀπό τά πολλά και ἐπείγοντα προβλήματα τοῦ καιροῦ μας.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπικοινωνίας

6. Ἐνα ἀπό τά πλέον σημαντικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ἐπικοινωνία (Kommunikation) ὡς συνάντηση, ἀπάντηση, συνεννόηση, κατανόηση, ἀνταπόκριση, συνεργασία.

Ἡ ἐπικοινωνία, ἀνάμεσα σε ἄτομα, στην ἰδιωτική σφαῖρα, ἢ ἀνάμεσα σε ἄνθρωπους, στη δημόσια ζωή, ἀποκαλύπτεται σε μία ἐξοχη διάσταση ὅπου τό Ἐγώ δεν βρίσκεται οὔτε σε τραγική μόνωση οὔτε σε πλήρη ἀπό τούς ἄλλους ἐξάρτηση.⁴ Ἐγώ και Σύ στην ὀρθή ἐπικοινωνία δεν χάνουν τήν αὐτονομία τους, διατηροῦν τά

προσωπικά τους γνωρίσματα, δέν παραδίνουν τό εἶναι τους.

7. Μιά βαθυστόχαστη καί καρποφόρα φιλοσοφική συζήτηση θά ἔδειχνε πόσο εἰδικό βάρος ἔχει γιά τούς σύγχρονους καιρούς ἡ ἐπικοινωνία καί πόσον ἀναγκαία εἶναι ἡ ἄσκησή της:

Ἐπι-κοινωνία κατ' ἀρχάς σημαίνει *συν-υπάρχω*. Τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου προκύπτει κατὰ τήν πράξη τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς συναντήσεως. Ἐπι-κοινωνομε ὡς Ἐγώ, ἐπειδή ὑπάρχει τό Σύ. Μέσα στό Σύ ἀποκαλύπτεται τό Ἐγώ μας. Ὁ Karl Jaspers (1883-1969) νομίζει ὅτι ἡ ἔλλειψη γνήσιας ἐπικοινωνίας προκαλεῖ βαθύ πόνο στόν σύγχρονο ἄνθρωπο, πού δέν κατενόησε τήν ἀλήθεια τοῦ λόγου τοῦ Nietzsche: «Die Wahrheit beginnt mit zwei» («Ἡ ἀλήθεια ἀρχίζει μέ δύο»).⁵

8. Κάθε μορφή πραγματικότητας στηρίζεται στήν ἐπι-κοινωνία, ἐνῶ οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις σέ ὅλα τά ἐπίπεδά τους: ἐμπειρικό, διανοητικό, πνευματικό, ὑποστασιακό καί ὑπερβατικό εἶναι τρόποι ἐπικοινωνίας. Ἀκόμη καί ὁ αὐτοστοχασμός ἡ ἡ αὐτογνωριμία εἶναι κοινωνία μέ τόν ἑαυτό μου: ὅλα εἶναι ἀμφίπλευρη κατανόηση, ἀνταπόκριση, συμμετοχή. Πολλές φορές ἡ Σιωπή φανερώνει εὐλογημένες στιγμές βαθεῖας ἐπικοινωνίας.

Ἐπικοινωνία καί ἐκπαιδευτική πράξη

9. Ὅσοι ἀσκοῦν ἔργο παιδευτικό πρέπει νά τούς βοηθήσει ἡ φιλοσοφία στό ἔργο τῆς ἐπικοινωνίας.

Στήν ἐκπαιδευτική πράξη ἡ «κοινωνία» δέν γίνεται μόνο σέ νοητικό ἐπίπεδο, ἀπό νόηση (τοῦ παιδευτῆ) σέ νόηση (τοῦ παιδευόμενου) ἢ ἀπό νόηση σέ νοήσεις (δασκάλου-μαθητῶν) ἢ καί ἀντίστροφα. Ἡ ἐπικοινωνία ἐδῶ εἶναι πολύπλοκη. Πρόκειται γιά συνάντηση πνευμάτων, γιά μετάληψη ψυχῶν, γιά διασταύρωση πνευμάτων, γιά ἀμοιβαῖο μπόλιασμα. Ἡ ἐπι-κοινωνία εἶναι βαθύτατα ὑπαρξιακή καί ὄχι μόνο γνωσιοφόρα διδασκαλία.

Ἐχει γίνει παιδευτικό αἶτημα μιά τέτοια συνάντηση παιδευτῆ καί παιδευόμενου ὡς συνεγγισμός ψυχῶν καί πνευμάτων. Διαφορετικά δέν θά οἰκοδομηθεῖ ἡ μυστική γέφυρα, ἡ γόνιμη καί σιωπηλή, στήν ὁποία θά στηριχθεῖ τό παιδευτικό καί κυρίως τό ἀνθρωπομορφωτικό γεγονός.

10. Ὅ,τι πρέπει νά οἰκειωθεῖ ὁ ἐκπαιδευτικός, χωρίς ἐπιφυλάξεις, εἶναι τοῦτο: Τό «cogito, ergo sum» τοῦ Descartes (1596-1650) ἔγινε στήν ἐποχή μας «respondeo, ergo sum». Ὅχι πλέον «σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω», ἀλλά «ἀποκρίνομαι, ἄρα ὑπάρχω». Αὐτή τήν ἀπόκριση, τήν ἀνταπόκριση, τήν ἀλληλεγγύη, τήν συν-ὑπαρξη, τήν συνάντηση ἔχει τή μέγιστη εὐθύνη νά καλλιεργήσει ὁ παιδευτής στούς νέους ὄχι μέ νεφελώδεις μωρολογίες, ἀλλά μέ ἐπιστημονική ἐντιμότητα καί φιλοσοφική ἐπάρκεια, μέ γνωστική σαφήνεια καί κριτική καθαρότητα.

Στήν ἐκπαιδευτική πράξη ὀφείλει ὁ δάσκαλος νά κατανοήσει ἕα ἰδιαίτερο καί ἰδιαίτερα πολυσήμαντο εἶδος ἐπικοινωνίας: τήν ἐπικοινωνία ὡς συν-ομιλία, ὡς ὀμιλία, ὡς διά-λογο, ὡς συ-ζήτηση, ὡς συν-εἶναι, ὡς γνωστική δοσοληψία. Ἡ φιλοσοφική του παιδεία μαζί μέ ὄλο τόν ὑπόλοιπο πνευματικό του ἐξοπλισμό θά τόν βοηθήσουν, ὥστε νά γεωργήσει στίς συνειδήσεις τῶν παιδευομένων ὅλες τίς μορφές τοῦ διαλόγου: Νά τούς κάμει λογιζόμενους καί ὄχι ὑπολογιστές.

Θεμελιώδεις διαλεκτικές αρχές επικοινωνίας

11. Για να καλλιεργηθεί η συζήτηση και διαλεκτική ικανότητα, δηλ. για να συμβεί ή γόνιμη, βαθειά και πολύκαρπη επικοινωνία, είναι αναγκαίο να τηρηθούν ώριμες βασικές διαλεκτικές αρχές:

- i. Να μην έκλαμβάνεται ή πνευματική σύγχυση ως βαθύτητα σκέψεως και να μην υβρίζεται ή έννοιολογική και στοχαστική σαφήνεια ως ρηχότητα ή κοινοτοπία.
- ii. Να αποκλείονται οι παραληρηματικές λέξεις, οι έτοιμόρροπες κρίσεις και ή φυματική φιλοσοφική άνησυχία πού άνοίγει τό δρόμο στην ιδεολογική σκοπιμότητα.
- iii. Να άσκεΐται ή διδασκαλία κατά τό σωκρατικό πρότυπο, όπως ο μεγάλος διαλεκτικός τής Κοπεγχάγης Sören Kierkegaard (1813-1855) διευκρινίζει: «Νά σταματήσεις στό δρόμο ένα άνθρωπο και να τον άκίνητοποιήσεις για να μιλήσεις μαζί του, δέν είναι τόσο δύσκολο, όσο είναι να του πεις κάτι διαβαίνοντας χωρίς ούτε σύ ούτε ο άλλος να σταματήσετε και χωρίς να τον παρακινήσεις να ακολουθήσει τό δικό σου δρόμο: έτσι άκριβώς συμβαίνει με τήν επικοινωνία ενός υπάρχοντος προς ένα υπάρχοντα, έφ' όσον αυτή άποβλέπει στην αλήθεια».⁶
- iv. Να «μαθαίνει» ο διδάσκων από τό διδασκόμενο, δηλ. ή συνάντηση να γίνεται στό σημείο, όπου ίσταται ο παιδευόμενος. Η διαλεκτική κίνηση πρέπει να λάβει χώρα στό πνευματικό και ψυχικό επίπεδο του άλλου. Κάποιες στιγμές ο παιδευτής οφείλει να δεχθεί κατά τή διάρκεια τής συζητήσεως ως κίβδηλη θέση. Έτσι έκκαλύπτεται ή αλήθεια.⁷
- v. Να δίνονται στον παιδευόμενο τά ήνία τής συζητήσεως, πράγμα πού έπιτρέπει τήν οικοδόμηση φιλικών σχέσεων και καθιστά εύκαμπτη και όχι δικαστική τήν στάση του παιδευτή.
- vi. Να έπισυμβαίνει μία ψυχική μετάθεση του παιδευτή προς τήν πλευρά των παιδευομένων.
- vii. Να υποβάλλονται έρωτήσεις σαφείς και άπλές, άφοϋ σκοπός είναι ή μόρφωση, ή πρόσκτηση γνώσεων μέσω ενός κριτικά άνεπτυγμένου διαλεκτικού στοχασμοϋ.
- viii. Να μην έπιζητείται κανενός είδους νίκη ή ήττα από τους διαλεγόμενους και να παραμερίζεται κάθε άλαζονική έπιχειρηματολογία ή έπιστημονική οΐηση.
- ix. Να μην έπιδοκιμάζεται καμμιά νοητική άναρχία ή πνευματική όκνηρία.
- x. Να γίνεται καθημερινά ο διδάσκων υπόδειγμα συνέπειας. Όπως ο διαλεγόμενος θα άγωνίζεται να άρη τις άντιφάσεις με σκληρή άποδεικτική διαδικασία και άδιάσειστη θεμελίωση, έτσι πρέπει να καταργήσει κάθε άντίθεση άνάμεσα στην θεωρητική και πρακτική του δραστηριότητα και ζωή.

Τό χρέος τής φιλοσοφίας

Η επικοινωνία θα γίνει έτσι συν-ομιλία και έμπιστοσύνη άράγιστη, ένα συνυπάρχειν υψιστα καρποφόρο. Οι καρποί τής διαλεκτικής αυτής συναντήσεως δέν θα είναι έποχικοί, αλλά μόνιμοι, καρποί «διά βίου». Και θα κλείνουν μέσα τους τά σπέρ-

ματα μιᾶς ὑψηλῆς πράγματι παιδείας.⁸

Ἡ φιλοσοφία χρειάζεται νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα τῆς «κοινωνίας» —ἀκόμη καί ἐκείνης μέ τό περιβάλλον— ὡς πρῶτο καί μέγιστο: ὄχι ὡς μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, πού «ἐρριμένος» μέσα στόν κόσμο ἀναγκαστικά ἐπικοινωνεῖ μέ τά πράγματα, μέ τούς ἀνθρώπους, μέ τόν ἑαυτό του καί τό Ὑπερβατικό, ἀλλά ὡς τή μοναδική πράξη, μέ τήν ὁποία ἀποκαλύπτεται τό πραγματικό του εἶναι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἄριστ. Μετά τά φυσ. Α 980 α 21.
2. Πλάτων. Πολιτ. Ε 475b9 καί 475 e4.
3. Ὁ.π. 487a4: ὁ φιλόσοφος εἶναι «φίλος τε καί συγγενής τῆς ἀληθείας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, σωφροσύνης».
4. Κωσταρά, Γρηγ.: *M. Heidegger, ὁ φιλόσοφος τῆς μερίμνης: Εἰσαγωγή εἰς τήν φιλοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως*, Ἀθήναι 1984,⁶ σσ. 66 κ.έξ.
5. Jaspers, K.: *Einführung in die Philosophie*, München 1965 10, σ. 19.
6. Kierkegaard, S.: *Abschließende Unwissenschaftliche Nachscrift zu den philosophischen Brocken*, VII 236. Πρβ. Κωσταρά, Γρηγ.: *Σ. Κίρκεγκωρ, ὁ φιλόσοφος τῆς ἐσωτερικότητος: Εἰσαγωγή εἰς τήν φιλοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως*, Ἀθήναι 1981³, σσ. 210 κ.έξ.
7. Wahl, J.: *Les philosophies de l'existence*, Paris 1954, σ. 25 κ.έξ. Πρβ. Κωσταρά, Γρηγ.: *Ἡ διαλεκτική τοῦ Kierkegaard ὡς ἐπανάληψις τῆς σωκρατικῆς μαιευτικῆς*, Ἀθήναι 1971, σσ. 44 κ.έξ.
8. Heinemann, Fr.: *Existenz-Philosophie, lebendig oder tot?*, Stuttgart 1954, σσ. 162 κ.έξ. Πρβ. Müller, G.E.: *Dialektische Philosophie*, München 1974, σ. 96 κ.έξ.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ
ΜΟΝΙΜΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ